

המכון
לחירות ואחריות

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

עמדות הציבור הישראלי כלפי חופש הביטוי בתקופות מחאה ומלחמה

טל שאנן

הרצליה | יולי 2024

המכון
לחירות ואחריות

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

אוניברסיטת
רייכמן

המכון לחירות ואחריות

המכון לחירות ואחריות הוא חממת מחקר לפוליטיקה ישראלית. המכון פועל לחיזוק הערכים, המוסדות, והתהליכים הנחוצים להבטחת קיומה של דמוקרטיה ליברלית בישראל ברוח ערכי היסוד המעוגנים בהכרזת העצמאות ובדגש על כיבוד זכויות האדם ושלטון החוק. יעדי המכון מושגים באמצעות קידום המחקר וההוראה והשפעה על סדר היום הפוליטי ועל השיח הציבורי בישראל.

פרטי ההתקשרות:

אוניברסיטת רייכמן, האוניברסיטה 8 הרצליה, 4610101

טלפון: 09-9527230

דוא"ל: libres@runi.ac.il

אתר: www.runi.ac.il/libres

עמדות הציבור הישראלי כלפי חופש הביטוי בתקופות מחאה ומלחמה

טל שאנן*

מבוא: חופש הביטוי כסוגייה מרכזית בדמוקרטיה

חופש הביטוי הינו ערך מרכזי במשטרים דמוקרטיים. ככזה הוא מהווה נושא למאבק בלתי פוסק וסלע מחלוקת בין מגזרים שונים בתוך מדינות, ובין מדינות לבין עצמן. חופש הביטוי והמאבק עליו נותנים פעמים רבות אינדיקציה לנושאים הבווערים ביותר בחברה מסוימת, בין אם אלו נושאים של ביטחון, שוויון זכויות, יחסי פרט/מדינה ועוד. כמו כן, בהיותו מאפיין מרכזי של משטרים דמוקרטיים ליברליים, בחינה של התמיכה בחופש הביטוי יכולה לתת גם מעין "תמונת מצב" חברתית ופוליטית. במצב בו הציבור מסכים על סדרי העדיפויות הלאומיים, נותן ביטחון מלא ברשויות ואינו חש מאוים באופן חיצוני או פנימי, לרוב תהיה הסכמה רחבה על חופש הביטוי כאחד מעמודי התווך החשובים ביותר של החברה.

* טל שאנן הוא עוזר מחקר במכון לחירות ואחריות באוניברסיטת רייכמן.

לעומת זאת, במצבים של שסעים עמוקים בחברה, וביתר שאת במצבים של איום חיצוני על קבוצת הפנים, חופש הביטוי יתרחק מהקונצנזוס הציבורי ויהפוך מושא לביקורת גוברת.¹ כיוון שחופש הביטוי מהווה גם ערך מרכזי וגם סלע מחלוקת בתקופות שונות בתוך חברות דמוקרטיות, המדידה שלו הינה חיונית לצורך קבלת הבנה עמוקה של המצב הקיים בחברה, ואף על מנת לגבש מדיניות שתשקף הבנה כזו. כמובן, לא תמיד ההגנה על חופש הביטוי מהווה עדיפות גבוהה עבור הקבוצה השלטת, ופעמים רבות ההגבלות עליו מגיעות מטעמה של אותה קבוצה והאליטות השולטות בה.³ יחד עם זאת, ואולי אף ביתר שאת לאור זאת, החשיבות של גיבוש מסקנות לגבי חופש הביטוי ומדידה של הלך הרוח החברתי לגבי נושאות חשיבות מרכזית לשימור חברה דמוקרטית וליברלית.

בסקירה שלפנינו מובאות מספר שאלות המודדות את עמדות הציבור כלפי חופש הביטוי בישראל. המדידות נערכו על ידי המכון לחירות ואחריות לאורך תקופה של כשנתיים, כאשר המדידה הראשונה נערכה בחודש נובמבר 2021, ואילו האחרונה התבצעה בחודש נובמבר 2023. במהלך השנתיים בהן המדידות התבצעו, התרחשו מספר אירועים בעלי פוטנציאל להשפעה משמעותית על זכויות האדם בישראל ועל חופש הביטוי בפרט. אכן, האירועים הללו ממחישים את הפערים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, והדבר משתקף בעמדות של הקבוצות השונות לאורך זמן בנוגע לחופש הביטוי.

הסקירה מעלה מספר מגמות ברורות בנוגע ליחס לחופש הביטוי כערך מרכזי בחברה הישראלית. הראשונה שבהן היא הפערים התפיסתיים העצומים בנוגע לחופש הביטוי בין האוכלוסייה הערבית לבין זו היהודית, סביב נושאים הנוגעים לביקורת על המדינה והתנהלות אזרחית מקובלת. מגמה זו משקפת יותר מכל את מצב היחסים בין קבוצת הרוב למיעוט הגדול בישראל. מגמה נוספת העולה באופן עקבי היא פוליטית בטבעה, ומספרת סיפור מעניין על האופן בו זהויות שונות באות לידי ביטוי בתפיסת עולם ערכית. באופן ספציפי יותר, ניתן לראות כי השמאל הפוליטי בישראל מזדהה יותר ומייחס חשיבות רבה יותר לחופש הביטוי מאשר הימין הפוליטי, בזמן שגרה וביתר שאת בעת איום בטחוני. לבסוף, נראה כי מלחמת "חרבות ברזל" השפיעה במידה רבה על האופן בו חופש הביטוי נתפס בעיני ישראלים הנתונים לאיום.

דיון בממצאים

על מנת להעריך את העמדות בציבור הישראלי כלפי חופש הביטוי בתקופות שונות, המכון לחירות ואחריות כולל שאלות רלוונטיות בסקריו התקופתיים. השאלות מתייחסות לעמדות כלליות לגבי חשיבותו של ערך זה במדינה, כמו גם להיבטים ספציפיים כמו פתיחות לביקורת חיצונית ופנימית כלפי התנהלות המדינה וגופי

¹ Sivan Hirsch-Hoefler et al., "Conflict Will Harden Your Heart: Exposure to Violence, Psychological Distress, and Peace Barriers in Israel and Palestine," *British Journal of Political Science* 46, no. 4 (October 15, 2014): 845–59

² Kevin R. Carriere, Anna Hallahan, and Fathali M. Moghaddam, "The Effect of Perceived Threat on Human Rights: A Meta-Analysis," *Group Processes & Intergroup Relations* 25, no. 1 (October 17, 2020)

³ Eran Halperin, Daphna Canetti & Sivan Hirsch-Hoefler, "The central role of group-based hatred as an emotional antecedent of political intolerance: evidence from Israel". *Political Psychology*, 30(1), 93-123.

הביטחון. בסקירה זו ינותחו הממצאים משבעת הסקרים הבאים: נובמבר 2021, אוגוסט 2022, דצמבר 2022, פברואר 2023, מאי 2023, יולי 2023 ונובמבר 2023. בטווח של תאריכים אלה ניתן לזהות מספר אירועים משמעותיים שעשויים להשפיע על עמדת הציבור הישראלי כלפי חופש הביטוי:

- חילופי ממשלה: בדצמבר 2022 פינתה את מקומה ממשלת בנט-לפיד לממשלת נתניהו החמישית. הדבר הביא לשינוי ההרכב הקואליציוני, כאשר הקואליציה הנכנסת כוללת מפלגות ימין מובהק ומפלגות חרדיות, ללא ייצוג ערבי כלל. למפלגות אלה מחויבות נמוכה יותר לערכם ליברליים כגון חופש הביטוי.
- המהפכה המשפטית והמחאה נגדה: החל מה-4 בינואר 2023 ולאורך רוב שנת 2023 (למעשה עד ה-07.10.2023), השיח הציבורי והפוליטי עסק ברפורמה שהממשלה ביקשה להכניס במערכת המשפט הישראלית בכלל ובבית המשפט העליון בפרט. שיח זה לווה במחאות בקנה מידה חסר תקדים במדינת ישראל, הן בהיקפים והן בתדירות, מצד מחנה המתנגדים ומצד מחנה התומכים ברפורמה. בנוסף, לאורך המחאה הפילוג החברתי בישראל הגיע לשיאו, ובכלל זה חלה החרפה והקצנה בשיח ובעמדות שני הצדדים.⁴ יש לציין כי העיסוק ברפורמה ובהשלכותיה היה בעיקרו עניינה של האוכלוסייה היהודית בישראל, ולא כלל את האוכלוסיות הערבית-מוסלמית, הערבית-נוצרית והדרוזית.⁵
- מלחמת "חרבות ברזל": ב-07.10.2023 אירעה מתקפת הטרור של ארגון חמאס על יישובי עוטף עזה, ובעקבותיה פרצה מלחמה בין ישראל לחמאס אשר הביאה לתמורה קיצונית נוספת בשיח הציבורי. המלחמה הציבה אתגרים משמעותיים לחופש הביטוי, כגון ביטויי אהדה לחמאס, ביטויי הזדהות עם תושבי עזה וביקורת כנגד הממשלה על אחריותה למחדל ואופן ניהול המלחמה.

אופן הצגת הממצאים

מדידת חופש הביטוי מתבצעת במסגרת סקר תקופתי שנערך על ידי המכון לחירות ואחריות באוניברסיטת רייכמן. הסקר מופץ באופן רבעוני, ומודד את עמדותיהם של המשתתפים בנוגע למגוון ערכים. כל סקר כולל כ-1,500 משיבים המהווים מדגם מייצג של החברה הישראלית מבחינת מגדר, דת, רמת השכלה ועוד. התוצאות בסקירה שלפנינו מייצגות את עמדותיהם של בני ובנות מגזרים שונים כלפי ההיקף של חופש הביטוי בנסיבות מסוימות. החלוקה בין המגזרים מתבצעת בשתי רמות. הראשונה היא פוליטית, ומתייחסת לעמדותיהם של מצביעי הקואליציה מול מצביעי האופוזיציה. לטובת עקביות המחקר, ההרכב של מצביעי קואליציה מול מצביעי אופוזיציה מוצג כאן כקבוע, על אף חילופי הממשלות שקרו בטווח התאריכים של

⁴ Ayelet Harel (2024). Refusal to serve in the Israel Defense Forces reserves in an era of anti-democratic judicial reform". *Critical Military Studies*, 1-6

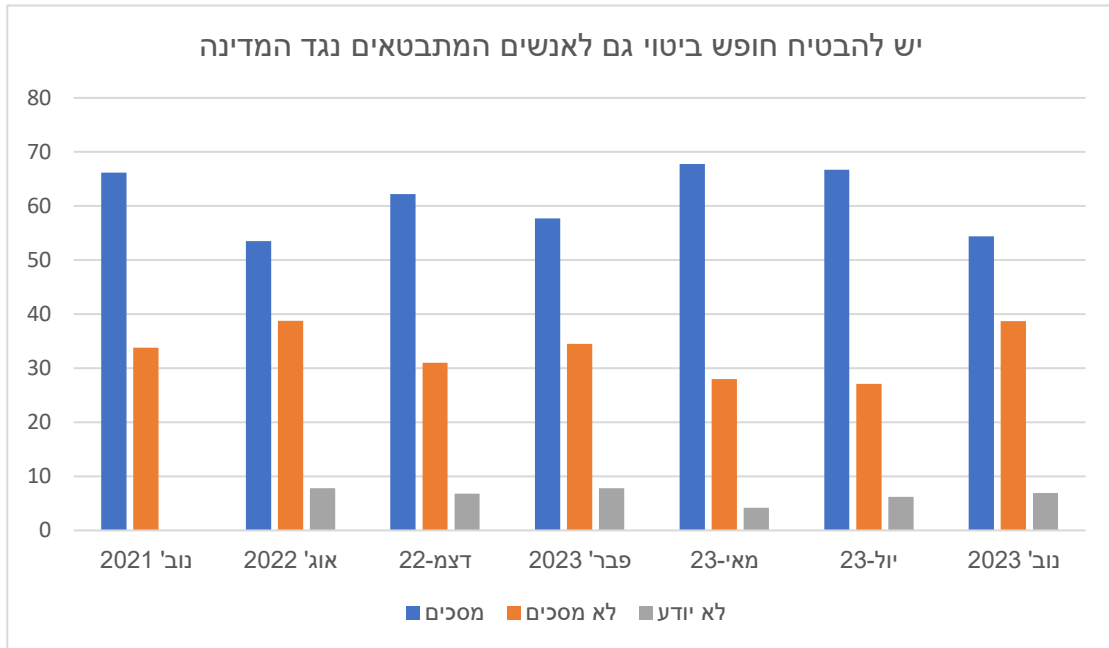
⁵ וויד, מוחמד ס., לוי, זהניאנג וליף, דרק. "מה מרתייע את האוכלוסייה הערבית מהצטרפות להפגנות נגד המהפיכה המשפטית". המכון למחקרי ביטחון לאומי, 18 ביולי 2023.

הסקירה. כך, מצביעי קואליציה הינם אזרחים שהצביעו למפלגות הליכוד, הציונות הדתית, עוצמה יהודית, ש"ס ומפלגת יהדות התורה. מולם, בין מצביעי הקואליציה נמנים המצביעים והמצביעות למפלגות העבודה, מרצ, יש עתיד, כחול-לבן ותקווה חדשה (המחנה הממלכתי), רע"ם, חד"ש-תע"ל, ישראל ביתנו והבית היהודי. החלוקה המגזרית השנייה היא בין יהודים (קבוצת הרוב) לערבים (קבוצת המיעוט).

חופש הביטוי – רמת הפרט

חופש הביטוי ברמת הפרט מתבטא ברמה הבסיסית ביותר: זכותם של אנשים פרטיים לבטא את דעתם לגבי נושאים שונים, גם אם דעה זו אינה מקובלת או שנויה במחלוקת. הנתונים שלפנינו בוחנים את הזווית הזו של חופש הביטוי.

תרשים 1. תמיכה בחופש הביטוי כלפי אנשים המתבטאים נגד המדינה

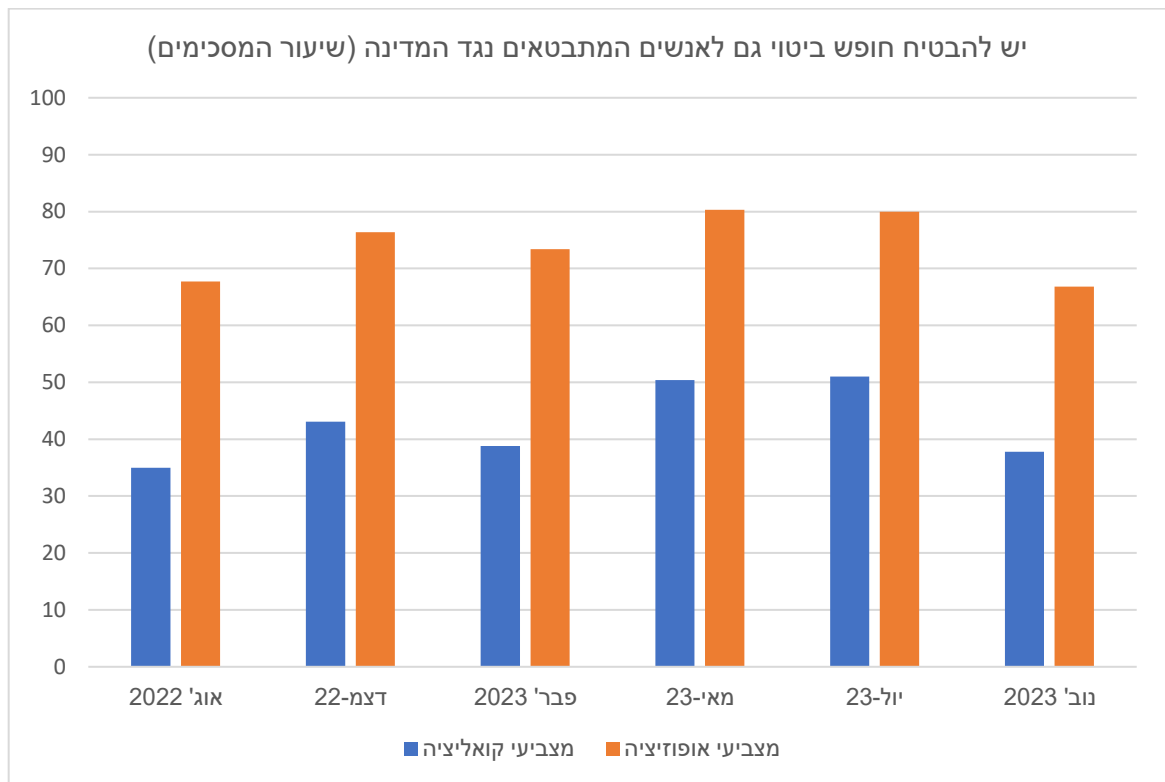

בתרשים שלפנינו מוצגות התגובות של המשתתפים בגלי הסקר השונים להיגד העוסק בביקורת פנימית של אזרחי ישראל נגד מדינת ישראל: "יש להבטיח חופש ביטוי גם לאנשים המתבטאים נגד המדינה". מבחינת הפיזור ניתן לראות שבאופן עקבי רוב אזרחי המדינה (>50%) מסכימים שיש להבטיח חופש ביטוי גם לאנשים המתבטאים באופן ביקורתי או אפילו שלילי מול המדינה, מה שעולה בקנה אחד עם ערכים מקובלים בדמוקרטיה ליברלית.⁶ מבחינת תנודות במהלך 2023, ניתן לראות ירידה בשיעור המשתתפים בסקר שלא הסכימו עם ההיגד, במקביל לעלייה בשיעור אלו שהסכימו עמו בתקופת המחאה נגד הרפורמה המשפטית.

⁶ Massaro, Toni M., and Robin Stryker. "Freedom of speech, liberal democracy, and emerging evidence on civility and effective democratic engagement." *Ariz. L. Rev.* 54 (2012): 375.

ניתן לייחס זאת, אולי, להלך רוח בתקופה זו, שהעלה את חשיבותו של חופש הביטוי וגם של ערכים דמוקרטיים בסיסיים נוספים. לעומת זאת, ניתן לראות מגמה הפוכה בתקופה המלחמה, בה שיעור המסכימים עם הביטוי ירד לשפל, במקביל לעלייה לשיא של אחוז הלא מסכימים. מגמה זו של השתקת ביקורת אופיינית למצבים בהם קבוצת הפנים מתמודדת עם איום חיצוני ממשי. מחקרים הראו שבתקופות כאלו, ובעיקר במסגרת סכסוך מתמשך, מתקיימת עלייה בנכונות להגביל זכויות דמוקרטיות על מנת להגביר ביטחון קולקטיבי⁷.

תרשים 2. תמיכה בחופש הביקורת בחתך קואליציה-אופוזיציה

תרשים 2 מראה שוני גדול בין מצביעי האופוזיציה ומצביעי הקואליציה בתפיסתם את חופש הביטוי, כאשר שיעור מצביעי האופוזיציה התומכים במתן חופש ביטוי למי שמתבטא נגד המדינה גבוה יותר באופן משמעותי משיעור התומכים בקרב מצביעי הקואליציה.

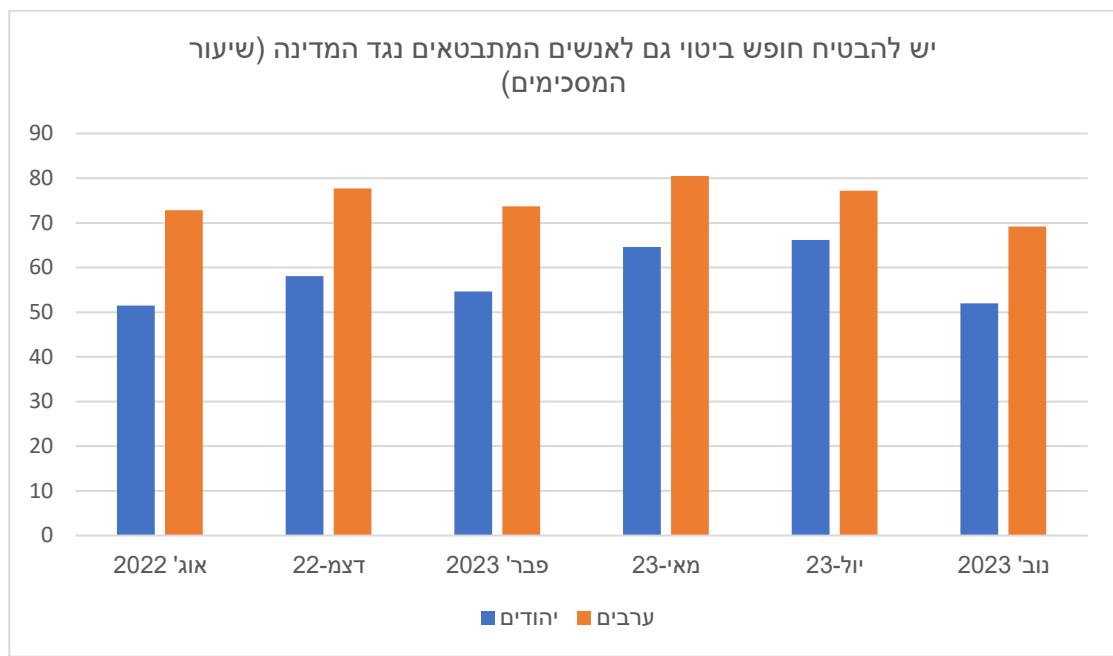
הבדל זה בין המחנות הפוליטיים אינו מפתיע. בעוד הימין הפוליטי מזוהה יותר עם נטייה לאומנית, וכפועל יוצא מכך עם נאמנות חזקה למדינה, השמאל הפוליטי מתאפיין יותר בפתיחות כלפי ביקורת – גם נוקבת – ברמה הלאומית. יש לציין שהדבר נכון כלפי חלוקה לימין ושמאל פוליטי ברחבי העולם ולא דווקא בישראל.⁸ התפנית המשמעותית ביותר באופן יחסי (באחוזים) בין המדידות מתקיימת בין שתי המדידות האחרונות, כלומר בין מדידת יולי 2023 – שיא המחאה כנגד הרפורמה המשפטית – לבין נובמבר 2023 – שיאה של

⁷ Daphna Canetti et al. "A new stress-based model of political extremism: Personal exposure to terrorism, psychological distress, and exclusionist political attitudes". *Journal of Conflict Resolution* 53 (3) (2009), 363-389

⁸ Jost, John T., et al. "Political conservatism as motivated social cognition." *Psychological Bulletin* 129(3): 339-375/.bak

מלחמת חרבות ברזל. בין שתי מדידות אלו חלה ירידה בתמיכה בהיגד זה של 13.2% בקרב מצביעי הקואליציה, ובשיעור זהה בקרב מצביעי האופוזיציה. מכאן אנו יכולים להסיק על קיומו של אפקט ההתלכדות סביב הדגל – זניחת פערים פנימיים ומעין "יישור קו" בין המחנות הפוליטיים השונים בתקופה של איום חיצוני משמעותי. אפקט זה הוא מהנידונים ביותר בספרות האקדמית של מדע המדינה, יחסים בינלאומיים ופסיכולוגיה פוליטית, ונראה כי הוא בהחלט בא לידי ביטוי במקרה זה.⁹

תרשים 3. תמיכה בחופש הביקורת בחתך יהודים-ערבים

תרשים זה מספק פילוח על בסיס זהות לאומית/אתנית בין יהודים לערבים בנוגע לאותה השאלה של הבטחת חופש הביטוי עבור דברי ביקורת נגד ישראל. המסקנה הראשונה שעולה ממבט בנתונים האלה היא גם המתבקשת מאליה: אזרחים ערבים נוטים יותר לתמוך באפשרות לבקר את המדינה ביחס לאזרחים יהודים. הסיבה לכך נעוצה בתחושת האפליה של ערביי ישראל. תחושה זו, המקבלת הנוגעת כמעט לכל היבט של האוכלוסייה הערבית בישראל,¹⁰ מעודדת הסתכלות ביקורתית על ישראל ותמיכה בחופש הביטוי למי שמותח ביקורת.

יחד עם השוני בין התפיסות היהודית וערבית, ניתן גם לראות כי הן עבור יהודים והן עבור ערבים, התמיכה בהבטחת חופש הביטוי הינה משמעותית, ובאופן עקבי נמצאת מעל 50% תמיכה. כך גם במדידת נובמבר

⁹ Baker, William D., and John R. Oneal. "Patriotism or opinion leadership? The nature and origins of the "rally" round the flag" effect." *Journal of conflict resolution* 45.5 (2001): 661-687.

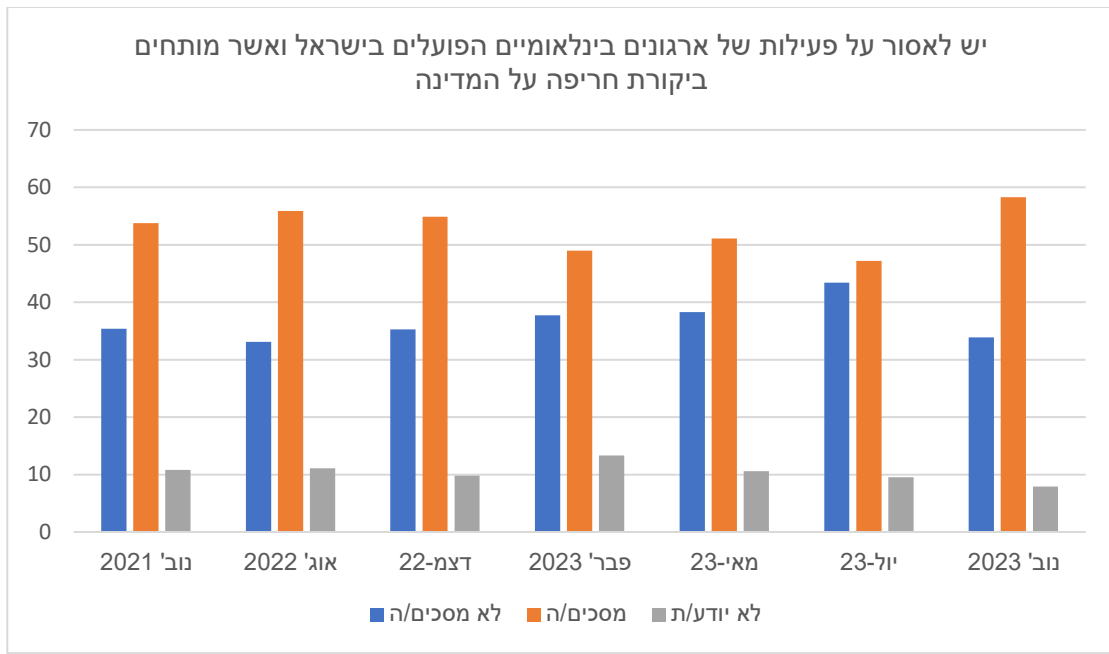
¹⁰ אזולאי, יניב (2013), "מעסיקים ערביים: אפליה במכרזים ממשלתיים ובקבלת אשראי". גלובס, 2013

2023 שכאמור סיפקה מבט מעט שונה על נושא הביקורת כלפי ישראל (ואכן ניתן לראות ירידה של 14.2% בתמיכה בהבעת ביקורת בקרב יהודים במדידה זו בהשוואה לקודמתה).

חופש הביטוי עבור ארגונים לא ממשלתיים

כעת נבחן את יחס הציבור לארגונים בתוך ומחוץ לישראל בראי רמת הלגיטימציה שניתנת לאותם ארגונים להביע ביקורת כלפי ישראל, במסגרת חופש הביטוי. "ארגון" כאן מתייחס למגזר השלישי, דהיינו עמותות וארגונים לאומיים ובינלאומיים העוסקים בנושאים חברתיים שונים ללא מטרת רווח. לדוגמה, ארגון ישראלי העונה להגדרה זו יכול להיות ארגון "בצלם", או "אחים לנשק". ארגון בינלאומי יכול להיות "אמנסטי", גרינפיס" ועוד.

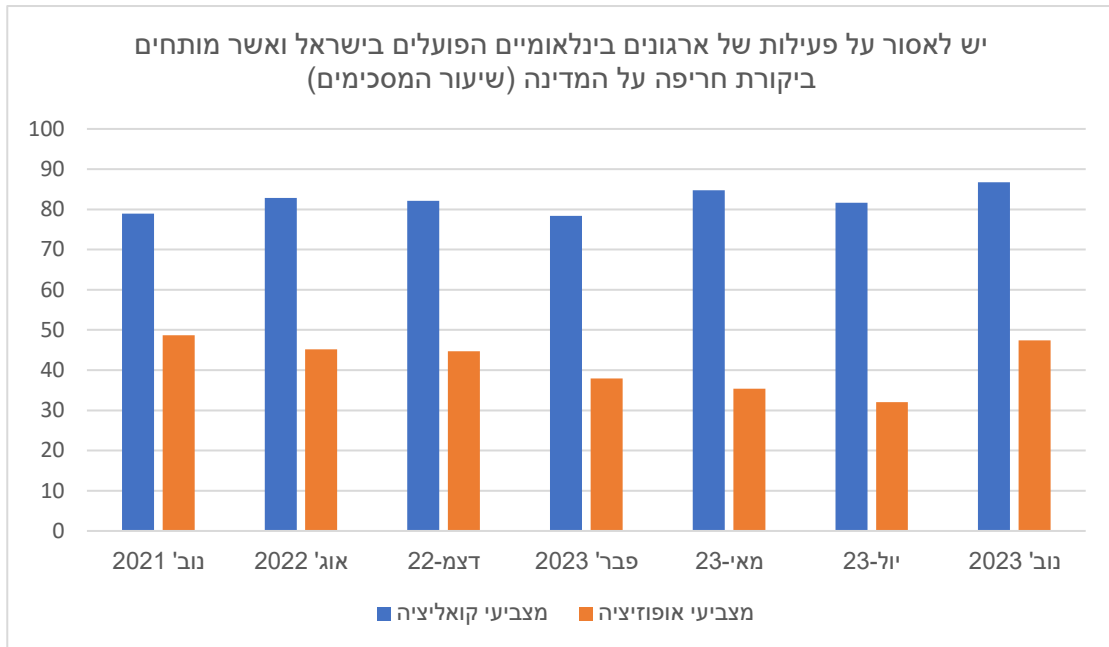
תרשים 4. חופש הביטוי של ארגונים בינלאומיים הפועלים בישראל

בתרשים שלפנינו, המציג את עמדותיהם של כלל העונים לסקר, נראה כי רוב המשתתפים מסכימים עם איסור פעילותם של ארגונים בינלאומיים המותחים ביקורת חריפה על ישראל. בניגוד להיגד הקודם על חופש הביטוי שעסק בביטוי של "אנשים", כאן אנו עוסקים בארגונים זרים, וככל הנראה בשל כך לא נרשמת ירידה משמעותית באחוז המסכימים עם ההיגד הנ"ל בתקופה המחאה נגד הרפורמה המשפטית. זאת, ייתכן, כיוון שבעוד שהביקורת שנשמעת מצד ארגונים בינלאומיים עוסקת – רובה ככולה – בסכסוך הישראלי-פלסטיני, המחאה נגד הרפורמה עסקה בנושאים חברתיים פנימיים. חוסר ההלימה הזה הביא לעקביות הכללית בעמדות הציבור כלפי היגד זה במהלך התקופה הנסקרת. וכאילו על מנת לחזק את הטעון הנ"ל, ניתן לראות

עלייה משמעותית בקרב המסכימים עם ההיגד במהלך מלחמת "חרבות ברזל", שכמובן עסקה בסכסוך באופן מוחלט, מה שהביא לתמורות משמעותיות בעמדות הציבור. באופן רחב יותר, הישראלים מפיגנים גישה עוינת כלפי ביקורת על מדינתם המושמעת על ידי שחקנים זרים¹¹, ולכן התמיכה הנרחבת באיסור על פעילותם בישראל של ארגונים בינ"ל.

תרשים 5. חופש הביטוי לארגונים בינ"ל: חתר מצביעי קואליציה-מצביעי אופוזיציה

בדומה למדידות אחרות בסקירה זו, גם כאן ניתן לראות תמיכה חזקה יותר בחופש הביטוי מצד מצביעי האופוזיציה לעומת מצביעי הקואליציה. הדבר אינו מפתיע, בהתחשב באופן שבו רבים מאנשי הימין הפוליטי בישראל התבטאו ועודם מתבטאים כלפי ביקורת מצד הקהיליה הבינלאומית לגבי המצב בישראל¹², תוך כדי המלחמה אך גם לפני. בנוסף, בקרב מצביעי אופוזיציה ישנם מצביעים למפלגות הערביות, ויש להניח שהדבר תורם תרומה משמעותית לאחוזים הנמוכים בהרבה בקרב מצביעי אופוזיציה שהסכימו עם ההיגד הנ"ל. כלומר – התבטאויות ביקורתיות של ארגונים בינלאומיים כלפי הנעשה בישראל נשמעות בעיקר בהקשר של הסכסוך הישראלי פלסטיני¹³. מכאן ניתן לשער כי אזרחים ערבים מזדהים לפחות ברמה מסוימת עם ביקורת זו, ולפיכך יתנגדו להשתקה ואיסור פעילות כמו אלו המוצעים בהיגד.

בנוגע לדעה בקרב מצביעי אופוזיציה, ניתן לראות שתי מגמות נוספות. האחת, בתקופת המחאה נגד הרפורמה המשפטית: ירידה עקבית ברמת ההסכמה עם הצורך לאסור פעילות בישראל של ארגונים

¹¹ Cavari, Amnon, Asif Efrat, and Omer Yair. "Do international rankings affect public opinion?" *The British Journal of Politics and International Relations* (2024)

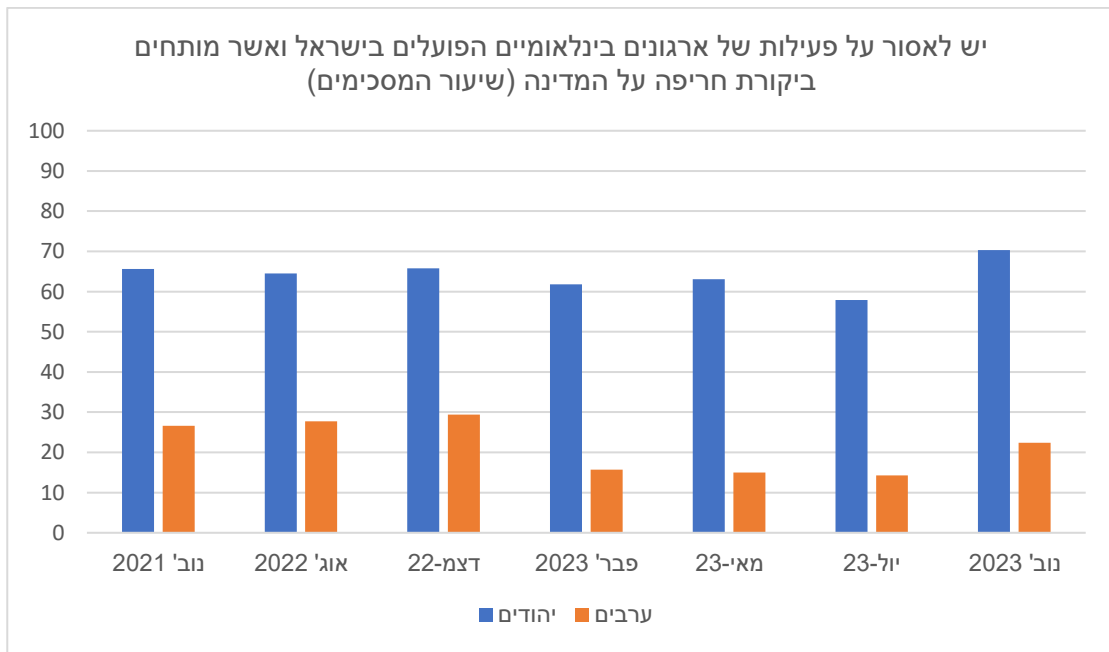
¹² מערכת "ישראל היום" (2023). "האום קרא להפסקת אש מיידית; ארדן: "מסייעים לארגון טרור לשרוד". *ישראל היום*, 28/10/2023

¹³ NGO Monitor (2024). "Blaming the Victim: NGOs, the Apartheid Libel, and the Hamas Massacre," 10/01/2024

בינלאומיים המותחים ביקורת על המדינה. כבר בפברואר 2023, תחילת השיח הדמוקרטי והמחאה, רמת ההסכמה עם ההיגד הנ"ל בקרב מצביעי אופוזיציה נחלשת בכ-6% ביחס למדידה הקודמת, והיא מאבדת עוד 6% נוספים בהדרגה על למדידה של יולי 2023. לכך ניתן לייחס הסבר נורמטיבי-ערכי אפשרי. מחקרים רבים מראים כי עצם התעצמות ההשתתפות במחאות מובילה להעמקת ההזדהות הערכית עם המחנה המוחה¹⁴. כך, הסבר נורמטיבי יטען כי עם התעצמות המחאה החברתית נגד ההפיכה המשפטית, העמיקה גם התפיסה הדמוקרטית של המשתתפים במחאה ושל הציבור הליברלי באופן רחב יותר. המחאה חיזקה את הבנת החשיבות של חופש הביטוי והגבירה את ההתנגדות להגבלתו.

נושא נוסף העולה מהממצאים הוא נושא ה"התאחדות סביב הדגל", המפעיל מגמה הפוכה מזו המתוארת לעיל. כך ניתן לראות כי בנובמבר 2023, מידת ההסכמה עם ההיגד הנ"ל בקרב מצביעי האופוזיציה נסקה בכ-15.4%, קרי השלימה את הפער שאיבדה במחאה ועוד. הדבר נובע, כמובן, ממלחמת "חרבות ברזל", שייצרה קונצנזוס ברמה הלאומית שאף הלך והחריף נוכח ההטיה של השיח התקשורתי הבינלאומי בנוגע למלחמה ולעמדת הקהילה הבינלאומית ביחס לצדקתה של ישראל בה.

תרשים 6. חופש הביטוי לארגונים בינ"ל: חתר יהודים-ערבים

תרשים זה סוקר את היחס לאמירה בעד שלילת פעילותם בישראל של ארגונים בינלאומיים המותחים ביקורת חריפה על המדינה בפילוח יהודים-ערבים. גם כאן, כמו במדידות אחרות, ניתן לראות את היחס ההפוך כמעט בין האופן שבו ביקורת נגד ישראל נתפסת בקרב קבוצת הרוב לבין המיעוט הגדול בה. בעוד שמעל ל-50%

¹⁴ Cole, Elizabeth R., and Abigail J. Stewart. "Meanings of political participation among Black and White women: Political identity and social responsibility." *Journal of personality and social psychology* 71.1 (1996): 130.

מהיהודים נוטים באופן עקבי להסכים עם אמירה זו, ניתן לראות תמונת מראה בקרב האוכלוסייה הערבית: שיעור הסכמה ממוצע של 21.5%.

מעניין לראות כי על אף ההשתתפות המועטה של האוכלוסייה הערבית במחאה נגד הרפורמה המשפטית, נרשמת ירידה בשיעור המסכימים עם ההיגד בקרב ערבים בתקופת המחאה. ניתן, אולי, לייחס זאת לאפקט רחב של הרפורמה המשפטית והמחאה נגדה: המאבק למען הדמוקרטיה בישראל חידד את המודעות הדמוקרטית גם בקרב ציבור שנטל חלק מצומצם באותו מאבק.

ניתן לראות נטייה דומה בקרב האוכלוסייה הערבית להסכים יותר עם ההיגד הנ"ל בתקופת "חרבות ברזל". כך, במדידת נובמבר 2023, נרשמה עלייה של מעל 8% בתמיכה הערבית לשלילת הפעילות הארגונית עקב ביקורת על ישראל. ניתן לייחס זאת למספר גורמים. הראשון – העובדה כי רבים מהנפגעים במתקפת הטרור של ה-7/10 היו בני האוכלוסייה הערבית, מה שהמחיש את היותם של ערביי ישראל מטרה לגיטימית בעיני חמאס. באופן רחב יותר, בעת המלחמה, רמת ההזדהות עם המדינה בקרב ערביי ישראל עלתה. ייתכן כי הסיבה לכך נעוצה ברצון טבעי של אוכלוסיית מיעוט לקבל אישור מצד קבוצת הרוב בעיתות מצוקה, מה שמביא לאיתות של הזדהות עם המצוקה.¹⁵

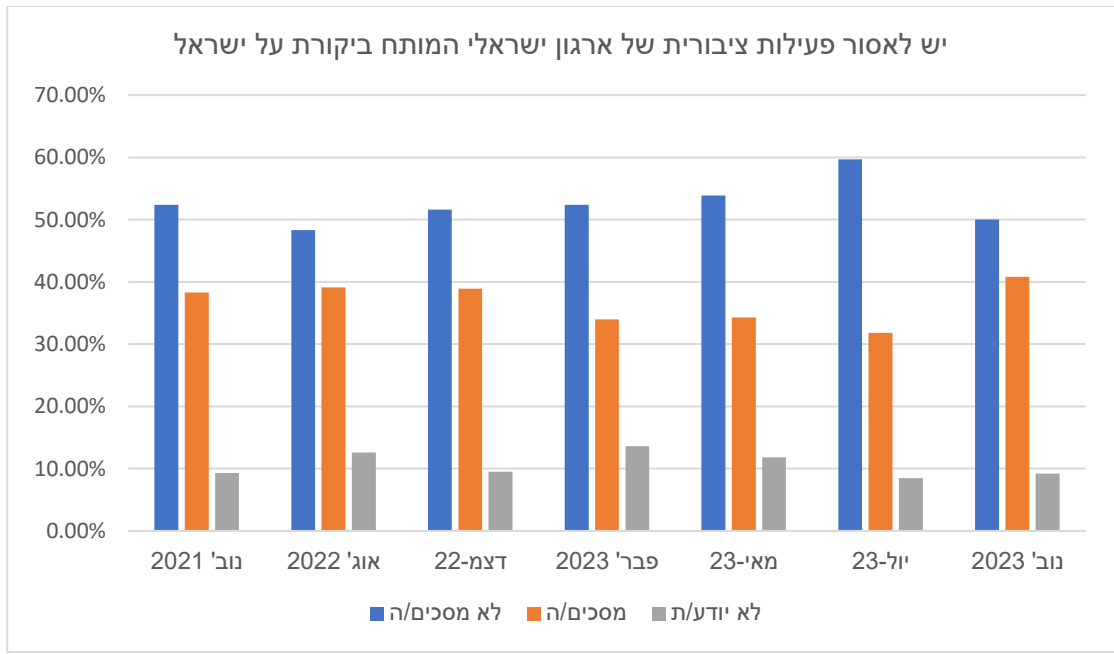
ההסבר האפשרי הנוסף הוא אולי קשה יותר להוכחה ואף לעיכול. בתחילת המלחמה, תועדו אמירות רבות וקשות מנשוא של פוליטיקאים ומובילי דעה רבים מקרב הימין הקיצוני,¹⁶ המתריעות מפני חבירה של האוכלוסייה הערבית-ישראלית למטרות חמאס, ותיאורם של בניה ובנותיה כמשתפי פעולה עם הטרור הפלסטיני. בעוד למעשה ההיפך הוא שקרה.¹⁷ בסופו של דבר, ניתן להניח כי אמירות מקוממות אלו הביאו לעלייה בחשש בקרב האוכלוסייה הערבית, ובעיקר אלו הבאים במגע באופן תדיר עם אוכלוסייה יהודית (דוג' סטודנטים, אנשי שירותי הרפואה ועוד). חשש זה יכול, במודע או שלא במודע, להביא לעלייה משמעותית ברמת הציוד עם הקונצנזוס, עם קבוצת הרוב ועם הדעות המובילות בה.

¹⁵ אסף קמר (2023). "אני נגד מה שחמאס עושה, אבל ערביי ישראל לא אשמים". Ynet, 03/11/2023.

¹⁶ בנימין ברגר (2023). "בן-גביר הזהיר מהתקוממות של ערביי ישראל והותקף: פוגע בביטחון המדינה". JDN, 11/10/2023.

¹⁷ אדם אסעד וירון קפלן (2023). "סקר עמדות החברה הערבית בנושא מלחמת חרבות ברזל: כשני שלישים מהאזרחים חשים חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה". המכון הישראלי לדמוקרטיה, 25/12/2023.

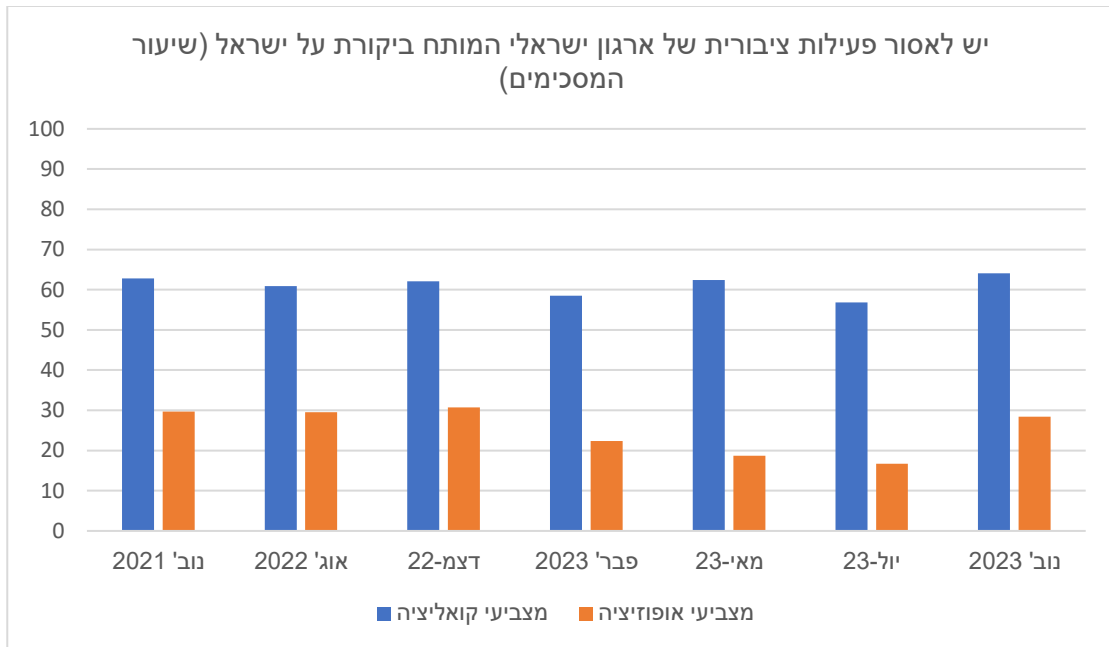
תרשים 7. חופש הביטוי לארגונים ישראלים שמבקרים את המדינה

תרשים 7 מציג היגד דומה במהותו להיגד הקודם, אך בהקשר פנימי, היינו פעילות ציבורית של ארגון ישראלי, במקום בינלאומי, המותח ביקורת על מדינת ישראל. המגמה הבולטת בתרשים זה, בעיקר ביחס לקודמו שעסק בארגונים בינלאומיים, היא של רמת הסכמה נמוכה יותר לגבי הפסקת פעילותם של ארגונים ישראליים המביעים ביקורת כלפי המדיניות הישראלית. יתרה מכך, רמת ההסכמה עם ההיגד הנ"ל יורדת לשפל שלה בתקופת המחאה. הסבר אפשרי לכך הוא עלייה בחשיבות המיוחסת לערכים דמוקרטיים בתקופת המחאה, ובכלל זה חופש הביטוי כאחד מהערכים הבסיסיים ביותר.¹⁸ תמיכה בהסבר אפשרי זה מגיעה מבחינת היחס בין מצביעי אופוזיציה ומצביעי קואליציה, המובאת בתרשים הבא.

¹⁸ ענת ליטמן (2023). "המחאה עוררה את מעמד הביניים מהתרדמת, והעמיקה את השסעים". הארץ, 10/09/2023

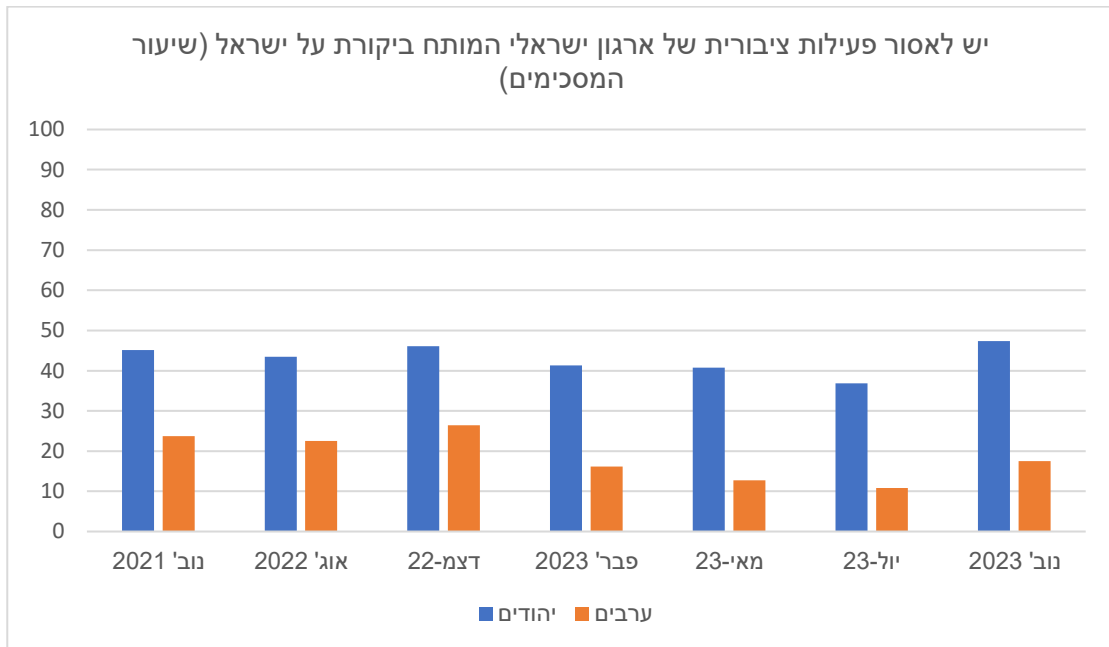
תרשים 8. חופש הביטוי לארגונים ישראלים שמבקרים את המדינה: חתר מצביעי קואליציה-מצביעי אופוזיציה

בתרשים 8 ניתן לראות מגמה דומה למדי למגמה בתרשים 5: תמיכה גבוהה יותר בהגבלת חופש הביטוי בקרב מצביעי הקואליציה מאשר בקרב מצביעי האופוזיציה. כמו כן, התופעה של עלייה משמעותית בתמיכה בהגבלת השיח הביקורתי כלפי ישראל במהלך המלחמה נוכחת גם היא כאן, בעיקר בקרב מצביעי האופוזיציה (עלייה של 15.4%). כמו כן, השפעות המחאה נגד ההפיכה המשפטית ניכרות גם הן, כאשר נתוני התמיכה הנמוכים ביותר בהגבלת חופש הביטוי בקרב מצביעי האופוזיציה נרשמים בתקופה שבין פברואר ליולי 2023. נתון נוסף הבולט לעין הוא שעל אף שהמגמה היחסית נשמרת, אחוזי ההסכמה עם ההיגד הזה הינם נמוכים באופן משמעותי מההיגד הנוגע לפעילות של ארגון בינלאומי. לשם ההשוואה, אחוז התמיכה הממוצע בנוגע לאיסור פעילות של ארגון בינלאומי בישראל בקרב מצביעי הקואליציה היה 82.17%, בעוד שאחוז התמיכה הממוצע בנוגע להגבלת פעילות של ארגון ישראלי בעבור התנהלות דומה היה 61.08% בקרב אותה קבוצה – מעל 20% הפרש. בקרב מצביעי האופוזיציה ההפרש היה מעט קטן יותר אך עדיין משמעותי – 41.61% (ארגון בינלאומי) אל מול 25.15% (ארגון ישראלי). ניתן ללמוד מנתון זה, אולי, על פתיחות גבוהה יותר בקרב קהלים ישראליים לביקורת מבית אל מול ביקורת מחוץ¹⁹.

¹⁹ Adelman, Levi, and Maykel Verkuyten. "Rules of engagement: Reactions to internal and external criticism in public debate." *British Journal of Social Psychology* 59.2 (2020): 405-424.

תרשים 9. חופש הביטוי לארגונים ישראלים שמבקרים את המדינה: חתך יהודים-ערבים

בתרשים 9 ניתן לראות ירידה משמעותית בתמיכה באיסור פעילות לארגון ישראלי בקרב האוכלוסייה היהודית, ובאותה מידה (ואף ביתר שאת) בקרב האוכלוסייה הערבית. יותר מכל, מעניין להשוות בין עמדות האוכלוסיות השונות לגבי ארגונים בינלאומיים לארגונים ישראלים. בעוד בקרב יהודים התמיכה הממוצעת באיסור פעילות ציבורית של ארגונים ישראלים המבקרים בחריפות את ישראל נמוכה ב-21.2% מתמיכתה באיסור דומה ביחס לארגונים בינלאומיים, בקרב משיבים ערבים ההבדל בין העמדות כמעט אפסי (~3%). ניתן להסיק מכך כי בעוד בקרב קבוצת הרוב – היהודים – במדינת ישראל, מתקיימת הבחנה ברורה בתפיסה של ארגונים ישראלים אל מול ארגונים בינלאומיים, הבחנה כזו אינה מתבצעת בקרב אוכלוסיות מיעוט, התופסות את שיוכו הלאומי של הארגון כחסר משמעות באופן יחסי.

סיכום

באמצעות הסקרים של המכון לחירות ואחריות ביקשנו להבין את העמדות של אזרחים ישראלים בנוגע לחופש הביטוי, חשיבותו והאופן שבו חשיבות זו מושפעת מהבדלים בתפיסות פוליטיות, שיוך לאומי/אתני והקשרים אקטואליים. שבע המדידות שבוצעו בין דצמבר 2021 לבין נובמבר 2023 מספקות רקע מוצלח לכך, על שפע התקריות החברתיות, הפוליטיות והביטחוניות שסיפקה תקופה זו. יותר מכל, שלוש מגמות בולטות לעין במיוחד לאורך המדידות השונות, מגמות המשמרות את עצמן באופן עקבי יחסית לאורך ההיגדים השונים שנמדדים ובין האוכלוסיות השונות שנמדדות. מגמות אלו מהוות ראייה לחשיבות היחסית של אירועים שונים לאורך תקופת המדידה, בנוסף לאופן בו שאיפות פוליטיות מעצבות תפיסת זהות, ולא להיפך. אלו הן:

1. הבדלים משמעותיים ביותר בין ימין לשמאל בישראל – זהות פוליטית הינה מקור למחלוקות רבות באופן כללי ובכל העולם²⁰. ההבדלים המהותיים בין המחנות השונים מתבטאים באופן העמוק ביותר בו חברי המחנות רואים מושגים כמו חברה, מדינה ואזרחות באופן כללי. לפיכך הפערים בין המחנות בנוגע לתפיסות ערכיות, ומתי ישנו צורך להגביל ערכים מסוימים לצורכי "טובת הכלל" יכולים להיות מובנים. ניתן לשער כי האירועים הפוליטיים הסוערים של השנים האחרונות, כולל סבבי בחירות מרובים, מחאה בהיקפים חסרי תקדים ולבסוף מלחמה ממושכת, העמיקו את הפערים בין המחנות והתפיסות השונות שלהם. זאת לאור ההנחה כי בעת משברים, על מנת להתמודד עם חוסר הוודאות והמתח הנגרמים מהמשבר, מאפיינים זהותיים מתעצמים ומתבטאים בביטוי עמדות בלתי מתפשרות המייצגות את ערכי קבוצת הפנים²¹.

2. תפיסת איום חיצוני: מדידת נובמבר 2023 – בעת מלחמת "חרבות ברזל" – הראתה אחוזים גבוהים משמעותית של תמיכה בהגבלת חופש הביטוי, של ארגונים ואזרחים פרטיים כאחד. תוצאה זו מתכתבת עם ספרות אקדמית ענפה, בעיקר מתחום מדע המדינה והפסיכולוגיה הפוליטית, המתארת מצב בו החרדה הקיומית לנוכח איום חיצוני מביאה ל"יישור קו" ברמה הלאומית מולו²². הדבר מתבטא גם בזניחת פערים בין-קבוצתיים בתוך הקבוצה הגדולה (במקרה זה, מדינה), וגם בנכונות להעניש סטייה מדרך הישר באופן מחמיר ומיידי הרבה יותר.

3. המחאה החברתית כנגד תוכניות הרפורמה המשפטית של הממשלה ב-2023 השפיעה באופן עמוק על תפיסות בנוגע לחופש הביטוי בקרב קהלים ישראליים מכל האוכלוסיות והמגזרים שנמדדו. ההשפעה הייתה, בעיקרה, ממתנת, קרי לאורך תקופת המחאה המדידות שיקפו עלייה בתמיכה בחופש הביטוי, בעיקר בקרב מצביעי האופוזיציה אך גם בקרב מצביעי הקואליציה. ניתן אולי ללמוד מכך על האפקט המחנך של הדרדרות דמוקרטית והמחאה נגדה על הציבור הרחב. ערעור הדמוקרטיה והמאבק למען הדמוקרטיה מחדדים את המודעות לזכויות ולחשיבותן.

לסיכום, הממצאים המובאים במדידות השונות מבטאים יותר מכל את התקופה הסוערת שעברה על הציבור הישראלי, שהתחילה בתפניות פוליטיות וסערה חברתית, ועברה לסערה ביטחונית ואסון חסר תקדים. ככזו, שנת 2023 מהווה שנת מבחן להיבטים רבים בזהות הישראלית, שאת חלקם התרגלנו לקחת, אולי, כמובנים מאליהם. ניתן לראות בתפניות השונות במהלך השנה, באופן בו קבוצות שונות מתייחסות לאחד ההיבטים הבסיסיים ביותר של דמוקרטיה מערבית, כי אין זה כך כלל ועיקר.

²⁰ Jost et al., 2003.

²¹ Greenberg, Jeff, Sheldon Solomon, and Tom Pyszczynski. "Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements." *Advances in experimental social psychology*. Vol. 29. Academic Press, 1997. 61-139.

²² Canetti et al., 2009.

הפניות:

עברית:

אזולאי, יניב. "מעסיקים ערבים: אפליה במכרזים ממשלתיים ובקבלת אשראי". גלובס, 02/06/2013,

<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000848783>

אסעד, אדם וירון קפלן. "סקר עמדות החברה הערבית בנושא מלחמת חרבות ברזל: כשני שלישים מהאזרחים חשים חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה". המכון הישראלי לדמוקרטיה, 25/12/2023,

<https://www.idi.org.il/articles/51968>

ברגר, בנימין. "בן-גביר הזהיר מהתקוממות של ערביי ישראל והותקף: פוגע בביטחון המדינה". JDN,

[/https://www.idn.co.il/news/2052441](https://www.idn.co.il/news/2052441), 11/10/2023

וונד, מוחמד ס., ליו, זהניאנג וליף, דרק. "מה מרתיע את האוכלוסייה הערבית מהצטרפות להפגנות נגד המהפיכה המשפטית". המכון למחקרי ביטחון לאומי, 18/07/2023, [https://www.inss.org.il/he/wp-](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2023/07/1746.pdf)

[content/uploads/sites/2/2023/07/1746.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2023/07/1746.pdf).

ליטמן, ענת. "המחאה עוררה את מעמד הביניים מהתרדמת, והעמיקה את השסעים". הארץ, 10/09/2023,

<https://www.haaretz.co.il/digital/democracy/2023-09-10/ty-article-magazine/.premium/0000018a-78b9-d7d9-a79f-7bbfa2ef0000>

מערכת "ישראל היום" (2023). "האזורים קרא להפסקת אש מיידית; ארדן: מסייעים לארגון טרור לשרוד".

ישראל היום, 28/10/2023, <https://www.israelhayom.co.il/news/geopolitics/article/14758988>,

קמר, אסף. "אני נגד מה שחמאס עושה, אבל ערביי ישראל לא אשמים". Ynet, 03/11/2023,

<https://www.ynet.co.il/news/article/s1quet0zp>

אנגלית:

Adelman, L., & Verkuyten, M. (2020). Rules of engagement: Reactions to internal and external criticism in public debate. *British Journal of Social Psychology*, 59(2), 405-424.

Baker, W. D., & Oneal, J. R. (2001). Patriotism or opinion leadership? The nature and origins of the "rally 'round the flag" effect. *Journal of Conflict Resolution*, 45(5), 661-687.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444.

Carriere, K. R., Hallahan, A., & Moghaddam, F. M. (2022). The effect of perceived threat on human rights: A meta-analysis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(1), 247-279.

Cavari, A., Efrat, A., & Yair, O. (2024). Do international rankings affect public opinion? The *British Journal of Politics and International Relations*.

Cole, E. R., & Stewart, A. J. (1996). Meanings of political participation among Black and White women: Political identity and social responsibility. *Journal of personality and social psychology*, 71(1), 130.

Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). Academic Press.

Halperin, E., Canetti-Nisim, D., & Hirsch-Hoefler, S. (2009). The central role of group-based hatred as an emotional antecedent of political intolerance: Evidence from Israel. *Political Psychology*, 30(1), 93-123.

Harel, A. (2024). Refusal to serve in the Israel Defense Forces reserves in an era of anti-democratic judicial reform. *Critical Military Studies*, 1-6.

Hirsch-Hoefler, S., Canetti, D., Rapaport, C., & Hobfoll, S. E. (2016). Conflict will harden your heart: Exposure to violence, psychological distress, and peace barriers in Israel and Palestine. *British Journal of Political Science*, 46(4), 845-859.

Jost, J. T., Glaser, J., Sulloway, F. J., & Kruglanski, A. W. (2018). *Psychological Bulletin*, 129(3), 339–375.

NGO Monitor. "Blaming the Victim: NGOs, the Apartheid Libel and the Hamas Massacre. 10/01/2024. <https://www.ngo-monitor.org/reports/blaming-the-victim-ngos-the-apartheid-libel-and-the-hamas-massacre/>